

הקדמה

ספר במדבר כתוב (ברומה לתורה כולה) פרשיות פרשיות, כגון פרשת סוטה או פרשת המרגלים. יש פרשיות ארוכות כפרשת בלעם, ויש קצרות מאוד, כגון פרשת שילוח טמאים (ה1-4). כל פרשה מביעה עניין משלה בדרך המיוחדת לה, ומצטרפת רק באופן רופף מאוד להיגד הכולל של התורה. רוב הפרשיות שבספר מעוצבות בקפידה כיחידות ספרותיות סגורות ושלימות, למרות מורכבותן. עוד ניתן להבחין בשלוש חטיבות בספר במדבר; הן משמשות מסגרות עריכה וסידור לפרשיות, כדלקמן: פרקים א-י על הימים האחרונים במדבר סיני; פרקים יא-כא על המסע מסיני לערבות מואב; פרקים כב-לו על השהות בערבות מואב. העיון חושף מעט תכונות אופייניות לכל חטיבה (כלומר משותפות לרוב פרשיותיה), אבל אין אלה תכונות בעלות משקל מרובה, כי עיקר העיצוב נעשה, כאמור, בפרשיות. אשר לספר במדבר בכללו, איני יודע אם אפשר או רצוי לראות בו חיבור בפני עצמו. אפשר שאכן נלקט ונערך כחיבור נפרד, אך אפשר שנתחבר מכתחילה כחלק מן התורה כולה, או מאיזה גוש של כתובים גדול שבתוך התורה. יש פנים לכאן ולכאן, ואי אפשר אפילו להציג את הכעיות מבלי לעורר את מכלול השאלות העצום של עריכת התורה, והבא ללמוד את הכתובים לגופם אינו זקוק לזה כל כך, שהרי עיקר לימודו בפרשיות.

מימצא זה קבע לי את דרך מלאכתי. לא כתבתי כלל מבוא לספר במדבר, משום שלא כאן מקומו. עשיתי מבואות לשלוש החטיבות, וכיררתי בהם מה שניתן לברר. אבל מבואות מלאים ומפורטים כתבתי דווקא לפרשיות הבודדות. ובשולי הכתוב רשמתי פירוש והערות ונתונים מתוך הגירסות והתרגומים, כפי שאפרט בסמוך. כך נתקבל חיבור מורכב ואפילו קצת מסובך, העשוי ארבעה מדורים. אמנם בניית הפירוש ממדורים מקובלת בישראל לפחות מימי של ר' אליעזר מבלגנצי, משום שהיא מאפשרת לפרשן לדון בתופעות כוללות לחוד ובפרטים לחוד, ולא לערב מין בשאינו מינו. המחיר שהוא משלם הוא, כמובן, הסיבוך, והצורך לבקש מן הקורא שילמד היכן לחפש את הדרוש לו; וגם הברירה הלא נעימה בין החזרה על הרבה דברים הנוגעים ליותר ממדור אחד, ובין ריבוי ההפניות ממדור למדור. בבקעה זו נקטתי כפתרון של פשרה: במקום שהדבר ניתן אני חוזר על העניין בקיצור ובשינוי ניסוח, ואיני מטריח אותך בהפניה למדור אחר. רק כאשר העניין צריך אריכות לשון באה הפניה. ואלה הם המדורים:

המבואות משמשים לי מקום לבידור משמעה וצורתה של כל פרשה לגופה, ובשלימותה. בהם דנתי בהרחבה הנחוצה בנושאים (כגון נזירות), בתכנים ובמגמות,

ובשאלות של מבנה ועיצוב. הריון הוא שיטתי עד כמה שאפשר ולפיכך מנותק מסדר הפוסקים. במקום שהדבר ניתן אני מוסיף מעט מידע על טיפולם של חז"ל בנושא הפרשה; וכן עשיתי בסופו של כל מבוא סקירה קצרה על השתלשלות המחקר בה. לשם נוחות ההפניה מחולקים המבואות לסעיפים המסומנים במיספור שוטף לאורכו של החיבור (18, 28, וכו').

הפירוש צמוד לגוף הכתוב המקראי, ומבאר אותו כסדרו. כאן השתרדלתי להעמיד על הרעיונות של הכתוב ועל השתלשלותם, להסכיר לך כל דבר הנחוץ להבנתו, וגם להסב את תשומת לבך לדברים המובנים מאליהם, מתוך חשש שיעלמו מעיניך. פרטים שונים שאינם נוגעים לפרשה בכללה, ולפיכך לא נידונו במבוא אליה, מטופלים בפירושו. עניינים חשובים שנידונו במבוא בהרחבה אמורים בפירושו בדרך של קיצור וסיכום. לפיכך תוכל, אם תרצה, לכרוך בפירושו מה הכרעתי בשאלה מסויימת, ואם תבקש דיון מפורט יותר, תמצאנו במבוא.

ההערות הורפסו מתחת לפירושו באות קטנה יותר. בהם הבאתי את המידע הנחוץ על תפוצתם של נושאים ושל לשונות במקרא, על תופעות שבתחום הרקרוק, על נתונים טופוגראפיים וארכיאולוגיים הנוגעים לכתוב הנידון, וכל כיוצא בזה. בהערות גם נידרתי פרטים שונים שאינם נחוצים כל כך להבנת עיקר משמעה של הפרשה, גם אם הם צריכים לימוד לגופם. במקרים המעטים שבהם ראיתי צורך בניתוח פרשני מדוקדק רשמתי אותו בהערות. טבע הדברים גרם שרוב המידע הנמסר בהקשר זה מנוסח במראי מקומות לפוסקים שונים במקרא, המאלפים מסיבה כלשהי. נוכחתי לדעת שרשימות כאלה, כשהן מסומנות במונחים כגון 'ראה' או 'השווה', מביאות טורח מיותר לקורא, שאינו יודע מה ימצא בפסוק שנשלח אליו. כדי להקל עליך הנהגתי סימנים מיוחדים הרומזים למידת הדמיון שבין הכתוב הנידון ובין הפוסקים שרשמתי, כמבואר בלוח הסימנים.

גירסות ותרגומים. מדור זה מורפס באותיות ועירות מתחת להערות. רשמתי בו את חילופי הגירסות שבין גוסס המסורה והגוסס השומרוני, ואת מעט הגירסות החריגות שבכתביהיד של גוסס המסורה, ואת הניתן לשער על חילופי הגירסה שבתרגומים העתיקים. והוספתי עליהם מה ששינו המתרגמים העתיקים תוך צרכים ואילו ציפים שונים, וכיצד פתרו מונחים שתומים וקושיות שונות. כל המידע הזה הוא מעניין ומאלף ביותר כשהוא נלמד לגופו (ולא לשם 'תיקון הנוסח' וכיוצא בזה). אולם לגבי רוב הלומדים הוא כבחינת תורת הנסתר, שלימודה נמסר למומחים בלבד. לפיכך הבאתי לך מה שנחוץ להטעימך את טעמו של לימוד זה, ואידך זיל גמור. רשמתי את המדור הזה בצורת "אפאראט", ואת השיטה שנקטתי בזה אבאר לך בהקדמה מיוחדת לקמן.

לימוד המקרא היה בימינו לעשיר בנכסים רבים ושונים, וגם פירושו 'חב' אינו יכול לטפל בכל דבר שראוי להזכירו בשולי הכתוב. הפרשן חייב להציב לו יעדים להתמקד בהם וגבולות שלא יחרג מהם. היעד שהצבתי לי הוא הכנת הכתוב; לא שיחזור צורתו המקורית המשוערת, לא חשיפת רקעו ההיסטורי, לא בדיקת עדותו לגבי אירועים ומוסדות וקביעת זמנה ומהימנותה; אלא תשובה דייקנית עד כמה שאפשר על השאלה "מה נאמר כאן?" התשובה מחייבת ניתוחים ובידורים שונים, לפעמים בכמה מישורים. אין

היא מחייבת ליקוטו של חומר משווה מרובה מתרבויות המזרח הקדום, ולא בירורים לשוניים מעמיקים, ולא מעקב אחרי פתרונותיהם של פרשנים ראשונים ואחרונים. אני מצדי אמנם נעזרתי בכל אלה, כמידת יכולתי המוגבלת, אבל אותך איני מטריח בכל הכיבודים שבשולי העניין. הבאתי לך את המידע הנחוץ והמועיל ביותר בלבד בכל התחומים האלה, אך את רוב מאמצי ריכוזי במה שנראה לי נחוץ להבנת הכתוב לגופו. בדרך כלל גם איני מביא יותר מפתרון אחד לשאלה אחת, ורק בכתובים קשים מאוד אני חורג מן הכלל הזה. כאשר ברור לי שקבלתי דבר מסויים דווקא מפרשן מסויים אני מביא את הדבר בשמו; ועל פי רוב אני ממעט בהזכרת שמות מחברים. מכלל זה יוצאות סקירות המחקר שבמבואות, אבל הן כוללניות מאוד, ואין בהן כל יומרה למצות את הנושאים. מטרתן להקל עליך את ההתמצאות ביער זה, אם תצטרך להיכנס בו. (החיבורים המוזכרים בסקירות אלה בקיצור מובאים בנתונים ביבליוגרפיים מלאים ברשימה שבסוף הכרך).

תחילת מלאכתי בפירוש זה היתה כאשר זכיתי לעשות שנה (תשל"ט) כחבר במכון ללימודים מתקדמים של האוניברסיטה העברית, במחיצתם של כמה בעלי מקרא ומומחים למזרח הקדום ('אפעל, ה' גיטרבוך, מ' גרינברג, ו' האלו, מ' וינפלד, י"ח טיגאי, לואיס ד' לוי, מ' צבת, פ"מ קרוס, ח' תרמור). המשכתי בו בצד עיסוקי הרגיל באוניברסיטת תל-אביב, וכן כאשר עשיתי כמרצה אורח כפקולטה התיאולוגית של לוצרן, בשנת תשמ"א. בקיץ של תשמ"ב הסכימו קרן פרי והוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס להרפיס את חלק הפירוש המונח לפניך; בינתיים אני ממשיך במלאכה זו ומקווה לסיים חלק נוסף בעתיד שלא יהיה רחוק ביותר. לאורך כל הדרך זכיתי בעזרה נדיבה מאוד מן האנשים והמוסדות שהזכרתי, מחברי לעבודה באוניברסיטת תל-אביב ובאנציקלופדיה המקראית, ובמיוחד מפרופסור ק' תומא בלוצרן. דר' ש' אחיטוב קיבל על עצמו את עריכת כתב היד לדפוס, ועזר לי הרבה – יחד עם אנשי הוצאת מאגנס – להתגבר על הבעיות הטכניות הסבוכות שיצרתי בדרישותי החורגות מן המקובל. ואני מודה לכולם מאוד מאוד.

יעקב ליכט

ערב סוכות תשמ"ד

תוכן העניינים

ה	הקדמה
יא	סימנים וקיצורים
יב	השיטה הנקוטה במדור ג'ירסות ותרגומים
1	מבוא לחטיבה ראשונה (פרקים א-י) 18 הגדרת החטיבה — 28 עקבות של מלאכת הליקוט ומעט על המחקר.
3	פרשת ארגון המחנות (פרקים ד-א) 38 מבנה ומשמע של הפרשה בכללה; עיקר סדר החניה — 48 הבדלת הקודש ומשרתיו — 58 מסגרות החברה השבטית וסדר הבכורה — 68 סדר מניין השבטים ועריכתם בדגלים — 78 המפקדים ומספריהם — 88 צורות בסיסיות בפרשה ואופיה הסגנוני — 98 סידור הרכיבים בפרשה — 108 הרכיבים וקליטתם — 118 עוד על בעיית חיבור הפרשה — 128 שמות הנשיאים — 138 סקירת המחקר בעניין הפרדת הרבדים בפרשת ארגון המחנות — 148 הטיפול במפקדים.
21	במדבר א-ד: הכתוב ופירושו
58	פיסקה בדבר שילוח טמאים (ה-14) 158 עניין הפיסקה.
59	במדבר ה-4: הכתוב ופירושו
61	חוק האשם המושב לכהן (ה-10) 168 תוכן החוק — 178 הדבר הנלמד מכאן לעניין חיבור התורה — 188 סגנון החוק ומבנהו.
64	במדבר ה-10: הכתוב ופירושו
67	פרשת סוטה (ה-11-31) 198 מושג האורדאל — 208 תוכן הפרשה, אופיה ומגמתה — 218 בדיקת סוטה לפי דיני תנאים — 228 ניתוח מפורט של הוראות הבדיקה — 238 הבעיה של תוצאות הבדיקה — 248 סקירת המחקר בפרשת סוטה.
75	במדבר ה-11-31: הכתוב ופירושו
83	פרשת נזיר (ה-11-21) 258 עניין הנזירות — 268 מבנה הפרשה ותוכנה — 278 דיני נזירות של התנאים — 288 סקירת המחקר.
88	במדבר ו-21: הכתוב ופירושו
96	ברכת כוהנים (ה-22-27) 298 משמע ברכת כוהנים וצורתה.
97	במדבר ז-27: הכתוב ופירושו

- 98 פרשת קרבן הנשיאים (פרק ז)
308 תוכן הפרשה וסגנונה — 318 מגמות הפרשה ושאלת התאריך שבה —
328 ניתוח מבנה הפרשה וסקירת המחקר.
- 101 במדבר ז: הכתוב ופירושו
- 111 הקול המדבר מבין הכרובים (89י)
338 עניין הפסוק ובעיית מקומו.
- 112 במדבר ז89: הכתוב ופירושו
- 113 חוק סידור הנרות (ח4-1)
348 עניינו של החוק — 358 יחס החוק לכתובים אחרים.
- 116 במדבר ח4-1: הכתוב ופירושו
- 118 פרשת תנופת הלויים (ח26-5)
368 תוכן הפרשה ועניינה — 378 הפעולות המסמלות את מסירת הלויים
לעבודת המקדש — 388 מבנה הפרשה וניתוחה — 398 סקירת
המחקר — 408 גיל השירות של הלויים (ח23-26).
- 125 במדבר ח26-5: הכתוב ופירושו
- 131 חוק הפסח השני (ט14-1)
418 עניין הפסח השני — 428 יחס החוק לכתובים אחרים, בעיקר בעניין
"הדרך הרחוקה" — 438 פסח שני בהלכת התנאים — 448 מבנה פרשת
הפסח השני — 458 סקירת המחקר.
- 137 במדבר ט14-1: הכתוב ופירושו
- 142 תיאור הענן (ט15-23)
468 מגמת התיאור ותוכנו — 478 ניסוח התיאור — 488 סקירת המחקר
בפרשת הענן.
- 146 במדבר ט23-15: הכתוב ופירושו
- 149 חוק החצוצרות (י10-1)
498 תקיעה ותרועה בחצוצרות — 508 ניתוח הפרשה, שאלת סידורה
וסקירת המחקר.
- 152 במדבר י10-1: הכתוב ופירושו
- 155 הנסיעה מסיני (י11-36)
518 הרכב הפרשה וסקירת המחקר — 528 עניינים שונים הכרוכים
בנסיעה מסיני.
- 160 במדבר י11-36: הכתוב ופירושו
- 166 נספח: שיטות האורדאל בתרבויות שונות
- 170 רשימת החיבורים שהובאו לפי שמות מחבריהם בלבד (רשימה ביבליוגרפית)

סימנים וקיצורים

□ אין לו אח במקרא; או (אחרי מראי מקומות) גימנו כל הפסוקים שבהם אמורה לשון זו	□
≡ לשון זו בשימוש זה אמורה עוד בפסוק (או בפסוקים) שדלקמן	≡
☆ לשון דומה בשימוש זהה או דומה אמורה עוד בפסוק (או בפסוקים) שדלקמן	☆
# השווה; כיוצא בזה; עניין דומה או לשון מעט דומה תמצא בפסוקים שדלקמן	#
וי' ח3 ספר ויקרא, פרק שמיני, פסוק שלישי	וי' ח3
טו7 ספר במדבר, פרק חמישה עשר, פסוק שביעי (כמקום שאין חשש לטעות)	טו7
10 פסוק עשירי בפרק הנידון (כנ"ל)	10
208 סעיף עשרים במבואות שבחיבור זה	208
ר"ע ראה בהערות לפסוק הנידון	ר"ע
ר"ג ראה במדור גירסות ותרגומים לפסוק הנידון	ר"ג
מ נוסח המסורה	מ
כ גירסה חריגה באחד מכתבי היד של נוסח המסורה	כ
ש החומש השומרוני	ש
ע תרגום השבעים	ע
ו וולגטה	ו
פ פשיטתא	פ
ת"א תרגום אונקלוס	ת"א
ת"י תרגום יונתן	ת"י
ת תרגום אונקלוס ותרגום יונתן	ת
{ חילוף גירסה (במדור גירסות ותרגומים)	{
: תרגום (כנ"ל)	:
קו מפריד בין תופעה לתופעה במדור גירסות ותרגומים	
א"מ אנציקלופדיה מקראית	א"מ
W. Gesenius–E. Kautzsch, <i>Hebrew Grammar</i> , 1910 (trans. from German edition of 1908), §47h	GK§47h
Chicago Assyrian Dictionary [= I.J. Gelb, Th. Jacobsen, B. Landsberger, A.L. Oppenheim et alii, <i>The Assyrian Dictionary</i> (Chicago Oriental Institute) 1956, 1964, etc.]	CAD

השיטה הנקוטה במדור גירסות ותרגומים

תקוותי שגם מי שאינו רגיל בתחום של נוסחי המקרא ותרגומיו יעיין מרי פעם במדור זה, ומשום כך אסביר כאן את הכל ברחל בתך הקטנה. הנחתי על שולחני עותק אחד מכל אלה: (1) החומש השומרוני; (2) מהדורה של נוסח המסורה שרשומות בה הגירסות החריגות שנמצאו בכתבי היד של ימי הביניים; (3) תרגום השבעים ליוונית; (4) התרגום ללטינית המכונה וולגטה; (5) התרגום לסורית המכונה פשיטתא (סורית היא ניב ארמי ששימש שפתיספרות לנוצרים בארצות המזרח הקרוב ועדיין משמש שפת פולחן בכנסיות אחדות); (6) תרגום אונקלוס; (7) תרגום יונתן. שבעה אלה הם 'העדים' (בעגה המקצועית) שנוקקתי להם. בדרתי לגבי כל פסוק וכל תיבה אם יש הבדל בין נוסח המסורה, ובין אחד העדים שמנתי ורשמתי את כל ההבדלים שמצאתי, חוץ מסוגי הבדל מסויימים, כפי שאפרט. כדי שהרישום יהיה קצר וברור קבעתי סמל ("סיגלום") לכל ער, כדלקמן:

מ נוסח המסורה

כ גרסות חריגות של נוסח המסורה

ש הנוסח השומרוני

ע תרגום השבעים

ו הוולגטה (תרגום ללטינית)

פ הפשיטתא (תרגום לסורית)

ת"א תרגום אונקלוס

ת"י תרגום יונתן

ת תרגום אונקלוס ותרגום יונתן במקום שהם זהים.

אופן הרישום רומז לאבחנה המקובלת בין שני סוגים של הבדלים שבין נוסח המסורה ובין שאר העדים. סוג ההבדלים הראשון הם השינויים שבנוסח העברי; כלומר, ההבדלים של שכ לעומת מ, וכן מה שנמצא באחד התרגומים העתיקים (עופת) ומתפרש כמעיד על גירסה שונה מן מ שהיתה בנוסח העברי שהשתמש בו המתרגם. סוג ההבדלים השני נובע ממלאכתו של המתרגם. המתרגמים סוטים מרי פעם מן הרבקות היתרה בנוסח העברי ומדלגים על תיבה או מוסיפים משהו להבהרת העניין, או אף משנים במקצת את משמע הכתוב כדי לסלק ממנו קושי גדול או קטן. הרברים מאלפים משום שהם חושפים בעיות פרשניות ופתרונותיהן. במקרים רבים אמנם אייפשר להבחין בהירות בין גירסה אמיתית ובין שינוי הבא מחמת תרגום. אף על פי כן רצוי שהבדק יכריע לכאן או לכאן, ולא יעשה את הספק תירוץ לרפיזן חשיבה; ואין זה פגם כל עוד ברור כי ההכרעה לא סילקה את הספק.

כאמור אני מבחין בין שני הסוגים באופן הרישום שנקטתי בו. חילופי גירסה אני רושם כך:
לו יהיון לו יהיה ש | (כמ' 10)
כלומר, במקום התיבה "יהיו" בנוסח המסורה מצאתי "יהיה" בנוסח השומרני. את התיבה "לו"
העתקתי כדי שתמצא את השינוי בקלות. הקו האנכי שבסוף מפריד בין תופעה זו והתופעה
הרשומה אחריה. עוד דוגמה:

אל בני ישראל | אל בני ישראל לאמר שעפ | (שם 6)

כלומר, הנוסח השומרני ותרגום השבעים והפשיטתא מוסיפים "לאמר" אחרי "ישראל" של נוסח
המסורה. כאשר תיבה של נוסח המסורה נעדרת באחד העדים אני רושם לפעמים "לית" אחרי
הסוגר המרובע (האריה), וברוך כלל אני מוסר את קבוצת המלים הנדונה כפי שהיא בשתי
הגירסות, עם התיבה היתרה במובאה מתוך מ ובלעדיה אחרי האריה. ואלה הסימנים של חילוף
גירסה: אחר המובאה מתוך מ בא האריה (1), סמלי העדים באים בסוף הרישום, איני משתמש
במרכאות.

את השינויים הבאים מחמת תרגום אני רושם כך:

מים קרשים: ע 'מים טהורים חיים'; ת"א "מי כיוור"; ת"י "מיין קדישין מן
כיורא" | (שם 17)

כלומר, המונח "מים קדושים" שבמקור העברי אינו ברור די צרכו, ולפיכך מציעים השבעים
פירוש: צריך שהמים יהיו טהורים וגם 'חיים', לקוחים ממעיין נובע (כנראה). תרגום אונקלוס
מציע את הפירוש שקבעו חז"ל לבעיה, אולי מתוך שיקולים הלכתיים. תרגום יונתן מצרף את
הפירוש הזה אל תרגום מלולי. עוד דוגמה:

בקרע המשכן: פ "בשיפולי מדבחה" | (שם)

כלומר, לפי תחושתו של בעל הפשיטתא אין הציון "קרקע המשכן" מבואר די צרכו, אדם יכול
לשאול מאיזה מקום במשכן, במשכן ממש או בחצר, והיכן בחצר? והוא פותר: דווקא מן הקרקע
סמוך למזבח. כאשר משהו מנוסח המסורה נעדר מאחד העדים, ונראה לי שהתופעה היא בגדר
שינוי מחמת תרגום, אני רושם "לא מוסר" אחרי סמל התרגום. ואלה הסימנים של שינוי מחמת
צורך התרגום: אחר המובאה מתוך מ בא סימן של נקודותיים (י). סמל העד בא מייד אחר
הנקודותיים, מה שצוטט מן העד מסומן במרכאות. ציטטות מתוך עו מתורגמות לעברית
ומסומנות במרכאות פשוטות (') : ציטטות מתוך פת באות כלשונן (בתעתיק מאותיות סוריות
לעבריות במקרה של פ) ומסומנות במרכאות כפולות ("). לפעמים היה נוח יותר להביא את
הארמית בתרגום, ואז סימנתי במרכאות פשוטות.

כאמור רשמתי את כל התופעות שראו עיני, חוץ ממה שאציין עכשיו: חילופי כתיב מלא וחסר
של ש או כ לעומת מ; תופעות דקות של תרגום ליוונית או ללטינית שקשה מאוד להגדירן
למי שאינו שליט בשפות אלה; וכן – לעתים רחוקות מאוד – תופעות זעירות של מהיבך.
לשון אחרת: אם לא תמצא במדור זה של גירסות ותרגומים דבר רשום על פסוק מסוים, אתה
רשאי להניח שאין בו שינוי משמעותי בין נוסח המסורה ואחד הנוסחים שמניתי, במסגרתם של
הבריקה והרישום כפי שהגדרתי אותם.

בשביל תרגום השבעים השתמשתי במהדורה של סויטי ורשמתי את מה שמצאתי בגוף הטכסט
שלה, המבוסס על כתיב B. במקרים מאלפים במיוחד הוספתי מתוך שולי המהדורה את גירסתו
של כתיב A. אבל את שאר הנתונים על כתבי היד השונים של תרגום השבעים ועל התפלגות
גירסותיו לא כללתי בסקירה זו. בשביל הנתונים של כ השתמשתי במהדורה הגדולה של כ' ד'

* H.B. Swete, *The Old Testament in Greek according to the Septuagint*, vol. I, Cambridge 1934.

גינצבורג (לונדון תרפ"ו, 1926). בדרך כלל לא רדפתי אחרי מהדורות מיוחדות ומשובכללות, אלא השתמשתי במה שקרוב להישג ידו של כל לומד. דרך משל התעלמתי מן החילופים שבין הדפסות הפשיטתא; אלא רשמתי מה שמצאתי בדפוס לונדון משנת 1914 (חומש באותיות אסטרינגלו, בעריכת ברנס). שכן אין מטרתי להביא בפניך מידע שלם ומדויק בכל התחום הנידון, הכולל את כל הנתונים שמומחה צריך להזקק להם. דוגמה לכך הן חילופי הגירסה של קטעי המקרא שנמצאו במערות קומראן. חשיבותם רבה מאוד, אבל לעת־עתה אינם לפנינו בפירסום מסכם. לפיכך אינם רשומים כאן. החלטתי לפרוש לפניך את עיקר המידע, שכל מקראן צריך לתת עליו את דעתו, בעיון ראשון או שני. לא יותר, אך גם לא פחות. אין במסירת המידע כל מגמה (כגון שזה עדיף על זה) וכל פירוש; לעתים רחוקות בלבד הוספתי איזו הערה מבארת ברמז את אופי התופעה הרשומה. כאמור לא ביררתי בין החשוב והטפל, אלא הבאתי לפניך את הכל; ואתה תעיין ותגלה לך את משמעם של הנתונים.

מבוא לחטיבה ראשונה

(פרקים א"י)

1 § הגדרת החטיבה

ספר במדבר פותח בהוראה אלוהית שניתנה למשה "במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים" (א1). לפיה ערך משה מפקד, מינה נשיאים לשבטים וקבע את סדר החנייה והמסע של העם (פרקים אד). ולפי הסדר הזה יצאו בני ישראל למסעיהם עשרים יום לאחר מכן (י11-28). הכתוב מפרש תאריכים אלה ללמדך שמדובר באירועים חשובים מבחינת השקפתו ההיסטורית. אולם מצד עריכתם של הכתובים מגדירה ההבלטה של שני האירועים המתוארכים את האמור בפרקים א"י כמעשים שנעשו וחוקים שניתנו בעשרים הימים האחרונים של שהיית העם לפני הר סיני, ובמסגרת ההכנות למסע משם. באמצעותה של הגדרה זו עיצב העורך את החטיבה הראשונה של ספר במדבר.

הבדיקה מגלה שרק חלק של החומר שבחטיבה שייך למסע ולהכנותיו. על חלק זה נמנית הפרשה הפותחת, הארוכה והסבוכה (אד); תיאור הענן שהנהיג את העם במסע (15ט-23); עניין החצוצרות (י1-10); ותיאור המסע עצמו, כלומר של היציאה מסיני עם עניינים הקרובים לה (י11-36). נמצא החומר העיקרי מנקודת ראות של בעל החטיבה ערוך דווקא בתחילתה ובסופה. מיד אחר הפתיחה, שעניינה סידור המחנה, באה פרשה קצרה המצווה על טהרתו (ה1-4). סמוך לסוף החטיבה מצינו את פרשת קרבן הנשיאים (פרק ז), שמיינויים אמור בפרשה הפותחת; את פרשת תנופת הלויים (ח5-26), הקרובה בטענתה לפרשה הפותחת (48, 368); ואת חוק הפסח השני (ט14-14) השייך לחטיבתנו מחמת זמנו (כמבואר לקמן 28). החומר שמניתי נוגע לעיקר החטיבה מצדדים שונים והוסדר, כפי שנתבאר, סמוך לתחילתה וסמוך לסופה. באמצע הוסדרו פרשיות שאין להן נגיעה למסע או להכנות אליו; הן עוסקות בחוקי עבודת המקדש (אשם המושב לכהן, סוטה, נזיר, ברכת כוהנים – עד כאן פרקים הו; העלאת הנרות, ח1-4). נמצאה כל החטיבה ערוכה לפי עקרון הגלוי לעינינו לפחות במקצתו. ואפשר גם להבחין באופיו המשותף של החומר שנלקט בה: כולו סדרים בארגון העם או חוקים ומעשים בעבודת הקודש; הרוב הגדול מגווסח כצווים אלוהיים וביצועם; אין כאן פעילות אנושית רגילה, וממילא חסרים העלילה והמתח. מבחינה זו שונה לגמרי האירעה שבחטיבתנו מן האירעה שבחטיבה השנייה (יא ואל"ך).

תכונה המוסיפה מעט על ייחודה של החטיבה כמ' א"י היא הלשון 'מדבר סיני', האמורה בה שבע פעמים (א19; ג14; ט5, 12). היא אמורה גם כשאר ספר במדבר (כו64;

16,15ג) אבל כרמוזים לחטיבה דלן; ועוד פעמיים בשאר התורה (שמ' יט 1-2; ו' 381). הלשון הדומה 'בהר סיני' (כאשר אין הכוונה לראש ההר בשעת מתן תורה, אלא למקום בכללו) אמורה במקומות אלה: ו' 381; כה; כז; 341; במ' ג; כח. בחטיבה שלפנינו מסתמנת אפוא העדפה קלה של הלשון 'במדבר סיני'. אפשר שאין זה אלא מקרה; אך אפשר שיש כאן נוהג סגנוני של בעל החטיבה או של מאגר החומר שממנו שאב.

2§ עקבות של מלאכת הליקוט ומעט על המחקר

פרשת הפסח השני פותחת בציון התאריך של הפסח הרגיל, בפעם הראשונה לאחר צאתם ממצרים (טו); לשון אחרת, בהזכרת החודש הראשון. כיון שהחטיבה עוסקת באירועי החודש השני חל כאן לכאורה הכלל של "אין מוקדם ומאוחר בתורה". אך לאמתו של דבר אין הפסח הרגיל נזכר כאן אלא לצורך הצגת בעייתם של האנשים שלא יכלו לעשות את הפסח, כי היו טמאים. כדי לפתור את בעייתם, ואת בעיות הדומים להם לדורות, ניתנה מצות הפסח השני, וזה עניינה של הפרשה. היא מנהיגה את הפסח השני בארבעה עשר לחודש השני; ומשתמע ממנה שכראשונה נעשה הפסח השני בתאריך זה, בשנה השנית לצאתם ממצרים, כלומר בפרק הזמן המוגדר של החטיבה (עי' 18). מכאן שהפרשה הוסדרה במקומה לפי סדר הזמנים; לא לפי התאריך שבתחילתה, אלא לפי עיקר עניינה. ועדיין נשאר ברבר קושי זעיר. בפרשה מבואר הכל במפורט, והיא מסתיימת במצות הפסח השני, אבל על עשייתו בשנה ההיא לא נאמר בה דבר. בכך אין כל קושי לקורא, ולא חסרון מצד ההגיון, כי קיומה של המצוה בשנה ההיא מובן מאליו. אבל מצד חלוקת ההרגשות יש בזה חסרון קל; שהרי אם לבעל הפרשה היה חשוב להשמיענו שהפסח השני נעשה בראשונה במועדו דוקא, ולפיכך כתב את כל העניין במקומו (כפי שביארתי) – יש לתמוה עליו מדוע החסיר את העיקר מכתובתו. מכאן אני למד אחת מן השתים: או שהסיפור על עשיית הפסח השני נשמט, או שמסדיר הפרשה אינו כותבה. אבל מדוע נשמט דוקא סופה של פרשה זו, כאשר כל החטיבה מלאה תורות והרחבות, יהיה קשה להסביר, ולפיכך אני מעדיף את המסקנה השנייה. נמצאתי למד שמסדיר החטיבה קבע את מקומה של פרשת הפסח השני לפי מה שמשמע ממנה ולא ראה צורך להוסיף בה פסוק או שניים. הפרשה נוסחה בהקשר כלשהו (שאינן ביכולתנו לשער) ונקלטה משם לכאן ללא שיכתוב.

שיקולים רומים חלים אפילו על הגדולה והחשובה שבפרשיות החטיבה, היא פרשת ארגון המחנות (א"ד). בהקשרה ולפי מקומה היא מספרת על ההכנות למסע מסיני, כפי שכתבתי. אבל במפורש לא נאמר בה על ההכנה כשלעצמה דבר, רק מיקומם הנוכחי של הצווים ברבר ארגון המחנה מקנה להם את משמעות ההכנה. הפרשה סבוכה ומתרוצצות בה כמה מגמות, משמעות ההכנה משמשת כרובד הוראה נוסף על השאר ומחזק את הגורמים המקשרים שבו; אבל הוא רובד שנוסף מבחור, למגמות שבגוף הפרשה אינו נוגע. ואילו במישור של ליקוט הפרשיות וסידורן לחטיבה שלפנינו מכריעה דווקא משמעות ההכנה. ואם בפרשה העיקרית, המעגנת את החטיבה בהקשרה הכללי של התורה כך, הרי בשאר הפרשיות שבחטיבה כל שכן. לעניות דעתי נכתב הכל בהקשרים מקוריים שונים, שאין ביכולתנו לנחש מה היו, ונקלט ונסדר כאן לפי שיקולים אחרים, ללא שיכתוב משמעותי. כך מתגלה קצה מן הקצה של תהליך חיבור וליקוט מורכב, שרובו סמוי מעין החוקר.

בחקר המקרא המסורתי לא נתעוררו השאלות ששאלתי ולא נדונו התופעות שציינתי. וזאת משום שאין מי שחולק על מוצאה של כל החטיבה מן המקור הכוהני; השאלות המתעוררות כאן הן רק באבחנת הרבדים שבמקור זה. ועוד נוהגים לסמן את סוף החטיבה בפסוק י' (ולא י' 36 כפי שסימנתי). הסימון המקובל יוצא מן ההנחה (הבלתי מפורשת) שהעריכה הסופית נעשתה לאחר ליקוטו וגיבושו של החומר; מעט התאריכים הם חלק של העריכה הסופית ומקנים שמץ של הגיון ללקט שנצבר, לפיכך אין הרבה טעם לחפש קשר בינם ובין תוכן הדברים. ראייתי מעט שונה, כפי שביארתי; אבל אין למחלוקת ועירה זו כל חשיבות.

פרשת ארגון המחנות

(פרקים א"ד)

3§ מבנה ומשמע של הפרשה בכללה; עיקר סדר החניה

הפרשה הפותחת של ספר במדבר בנויה מרכיבים אלה:

16-2א	(א) מינוי נשיאים שישמשו פוקדים במפקד ורשימת הנשיאים
45-17א	(ב) מפקד הישראלים
34-1ב	(ג) סדר החניה והמסע לפי שבטים ורגלים
13-1ג	(ד) הגדרת מעמדם של כוהנים ולויים
	(ה) מפקד הלויים מבין חודש ומעלה, תפקידיהם וחנייתם ופדיון הבכורות
51-14ג	בלויים
49-1ב	(ו) מפקד הלויים מבין שלושים שנה ומעלה ופירוט תפקידיהם

הכל מצטרף לתמונה מדויקת אם כי סכימאטית של החברה הישראלית בזמן הנדורים ממדבר סיני לערכות מואב. התמונה מוצעת בדרך של תיאור מספר, כלומר: מסופר כיצד ציוה האל את משה על צעד ארגוני ראשון (מינוי הנשיאים), הצעד מתואר במפורט (רשימת הנשיאים), מסופר על ביצועו; אחר כך מסופר על הצעד הבא (המפקד) ועל ביצועו; וכן הלאה עד לסוף הפרשה. בקו עלילה זה יש מעט פיתולים שמגמתם ליכוד הפרשה, אלא שלא קו העלילה עיקר. הוא משמש מסגרת רופפת מאוד למידע הארגוני גופו, הנמסר ברשימות של אישים ושל יחידות (שבטים ומשפחות). הרשימות מפורטות את מספרי האנשים ביחידות, את מקומותיהן בחניה ובמסע, ואת תפקידיהן. כך מתקבלת תמונה מפורטת של העדה כולה. אמנם זוהי תמונה שכולה נתונים מנהליים; לא תיאור ממחיש של מציאות חיה, אלא כבואה מנהלית או ארגונית של מציאות זו.

דוקא כבואה זו מביעה כבהירות יתירה את הטענה המרכזית המשתמעת מן הפרשה בכללה, והיא שהאל הקים לו במדבר את עם ישראל כתברה אידיאלית, הקובעת לכל פרט את מקומו בשטח המחנה ואת מעמדו בסולם הדרגות הארגוני. חברה זו היא דגם לעדת ישראל בכל הדורות; ככל דגם אחר אף דגם זה הוא פשוט וברור, מתעלם מן התסבוכת שכפרטים עד כמה שאפשר ומוסר את הקיים העיקריים בלבד. הדגם מובע,

בעיקרו של דבר, בסדר החניה. במרכז המחנה מוצב המקדש הנייד, המשכן. פתחו לעולם לצד מזרח, וכנגד פתחו חונה משפחת ההנהגה: משה ואהרן ובני הכהנים. משאר שלושת צדדיו של המשכן חונות שלוש משפחות הלויים. כך מוקף המשכן בריבוע, ומסביב לריבוע פנימי זה חונים שאר שבטי ישראל, גם הם בריבוע. שלושה שבטים לכל רוח מרוחות השמים. קבוצת שבטים כזו מכונה דגל, וכל דגל נקרא על שם השבט החשוב שבו. הצד המכובד ביותר הוא המזרח, ממנו יורד סולם היוקרה בסדר דרום מערב-צפון (כלומר בפנייה ימינה, כמקובל בטקסים רוב התרבויות). בשעת המסע נשמר סדר החניה במידת האפשר: שני הדגלים הראשונים (של מזרח ושל דרום) בראש הטור, אחריהם מחנה הלויים עם המשכן על כתפיהם, בסוף שני הדגלים האחרונים.

שמות הנשיאים של השבטים ושל משפחות הלויים מסמנים שרשרת פיקוד מוגדרת. ההערה הסתמית שהמפקד נערך 'למשפחותם לבית-אבותם' (חזרת בקביעות) רומזת שעקרונות הסידור של הדגם נשמרו גם בפרטים ובפרטי פרטים, שאין הכתוב רואה צורך לפרשם. הכתוב אמנם רואה צורך לפרט שמות ומספרים, כי (כדרכן של שיטות אוטופיות רבות) זו דרכו בהצגת תוכניתו. הפירוט מתמיה, במיוחד במספרים, ועוד אשוב לנקודה זו. אבל באמת אין התמיהה מוצדקת. צריך אמנם להודות בזרותו של תיאור דייקני כל כך, המתעלם, עם כל פירוטו ודיוקו, מן המציאות היומיומית המשווערת: צרכי הפרנסה, נחיצות התאמת החניה לתנאי השטח, התבונה המעשית של שינויים בסדרי המסע. אולם צריך לזכור שהכל מבוסס על הנחת יסוד בלתי מפורשת, הנלמדת ממקומות רבים בתורה, והיא שכל קיומם של ישראל במדבר היה דרך נס. לחמם היה המן שירד מן השמים, מימיהם באו להם מן הסלע. במציאות הפלאית למחצה של תקופת המדבר חופשי בעל הפרשה לפתח את שיטתו בדבר ארגונה של חברה אידיאלית.

48 הבדלת הקודש ומשרתיו

בפרשת מלאכת המשכן נאמר: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" (שמ' כה). פרשתנו נמנית על הכתובים הדוגלים ביסוד-אמונה זה. נוכחות המשכן באמצע המחנה היא נקודת המוצא לכל הסדרים המפורטים בה. היא נחשבת לכרכה שאין למעלה ממנה, ושאינה צריכה ציון מפורש. אבל אותה נוכחות עצמה גם גורמת לבעיות, הצריכות פתרונות אפילו במישור של החשיבה האוטופית. כי גם במציאות היומיומית, שסדרי החניה במדבר משמשים לה דגם הראוי לחיקוי, צריך לשמור על הקודש מפני החול, שלא ינוק, לא יצא לחולין בכל דרך שהיא, ובעיקר שלא יטמא. וצריך לשמור על החול מפני הקודש, פן תפרוץ הקדושה ותהרוס, כי קדושה משמעה אימה. רק אהרון ובניו שנועדו לכך במצות האל, ושהוקדשו בטקסים המתאימים, ראויים לבוא במגע של ממש עם המקדש ועם קדשיו. במידה מסוימת הם יכולים להיעזר בלויים. לשאר העם מסוכן הקודש מאוד. יתירה מזו: זכויות היתר של הכהנים הם מבחינה מסוימת תשלום תמורת הסיכון שהם נוטלים על עצמם בגשתם לקודש למען העם. עניינים אלה מבוארים בפרקים במ' יז"ח, הקרובים לפרשתנו מכמה בחינות. פרשתנו רושמת את העקרונות בקיצור (א"ח 53-50; 10-52) ומאריכה בפירוט הסידורים המעשיים והארגוניים המוכתבים בצורך להבדיל בין קודש לחול.

ראשית מתגלה עקרון ההפרדה בסדר החניה הכללי: מחנה הלויים משמש חיץ בין המקדש ובין שאר העם. שנית משמש סדר החניה המפורט של מחנה הלויים כבואה של

דירוג יוקרתי, אשר לפיו כל המקורב לקודש מחברו מכובד מחברו. משפחת אהרון, הכהנים המשרתים בקודש, חוגים במוצה, לפתחו של מקדש. ימינה מהם (בדרום) בני קהת, הנושאים על כתפיהם את תוכנו של המקדש, כלומר את הארון ואת המזבחות ואת שאר הכלים. אחריהם בני גרשון, הנושאים את המקדש הנייד עצמו, כלומר את המשכן העשוי צמר, ואת שאר המרכיבים המתקפלים, העשויים מצמר ועור. לבסוף בני מררי, הנושאים את תמוכות המבנה העשויות עץ, את הקרשים והעמודים. שלישית מודגש עקרון ההפרדה בדאגה המיוחדת לבני קהת, שלא תיכרת משפחתם אם יבואו במגע בלתי-אמצעי עם כלי הקודש שהם נושאים על כתפיהם (17-20). לפיכך אין הם ניגשים לכלים אלא לאחר שהכהונים ארום (17-15), ובהדרגה אישית של הכהונים. רביעית מקפיד כעל הפרשה לכאר את הכול המעמד העקרוני בין הכהנים והלויים. מצד אחד הוא מציג את "הכהנים המשוחים אשר מלא ידם לכהן" (33). מצד שני הוא מאריך בטענה שהלויים נמסרו לבני אהרון מאת בני ישראל לעבוד במשכן ולשמור עליו (5-10). לשם כך הוא נזקק לעניין הבכורות. האל קנה לו את בכורות ישראל ביום הכותו כל בכור בארץ מצרים; עכשיו באים הלויים תחת הבכורות (113-113). הישראלים פוידים את בכוריהם בכך שהם מוסרים את הלויים ליד הכהנים, שיעבדו במקדש ויהיו מעין רכושו של האל. וכדי שלא יהיה ספק בכך נערך מפקד של הלויים מבן חודש ומעלה, וכנגדו מפקד הבכורות, וכיון שנמצאו בכורות עורפים על הלויים, נפרו העורפים בכסף (143-51). ויש בזה (ובעקרון ההפרדה בכללו) עוד כמה הדגשות כפי שאפרט. במגמה הכללית אין ספק: בעל הפרשה מקפיד בעניינים אלה, גם בהרחקת המגע בין המקדש והעם וגם בהדגשת ההבדל שבין הכהנים והלויים.

והנה צריך לציין שעקרון ההפרדה בין הקודש לחול נפוץ בתרבות ישראל ובתרבויות הסביבה; אפשר שבעל פרשתנו נוקט בזה כמה דיוקים משלו, אבל אינו חולק על דעה אחרת. ואילו שיטתו בעניינים של הלויים מיוחדת לו ולשני כתובים נוספים בספר במדבר (פרקים ח, יח). אמנם אתה מוצא במקרא כמה השקפות בדבר מעמדם של הלויים (ע' א"מ ערך לויים). שיטת בעל דה"י רומה לשיטת ס' במדבר בכך שגם היא מטילה על הלויים תפקידים מיוחדים, ולדידו מאלפת ההנמקה: "וגם ללויים אין לשאת את המשכן ואת כל כליו לעבדתו" (דה"א כג26, ועיין שם בהקשר). אף שיטת ס' במדבר בעניין משאם של הלויים מוצעת כתקדים לעבודתם במקדש קבוע. ההדגשה היתירה שבה נאמרו הדברים היא ללא ספק בעלת עוקץ פולמוסי: הלויים נשאו את המשכן על כתפיהם, אבל מז המגע עם הקודש היו מנועים; גם לשמור היו צריכים, אלא שלא ברור לגמרי איזו שמירה (נקודה זו אבאר בפירושו), ובכל היו כפופים לכהנים. אף במקדש הקבוע צריך שיעסקו במלאכות שאין בהן מגע ישיר עם הקודשים עצמם, שישמרו מבחוזק ולא מבפנים (השווה משנה מידות א, א; שם ה) ושיהיו כפופים לכהנים.

58 מסגרות החברה השבטית וסדר הבכורה

העקרון הארגוני השני (הנוסף על עקרון הפרדת הקודש מן החול) הניכר בפרשתנו הוא המבנה השבטי של החברה המתוארת. המפקד נערך לפי השבטים, ובמסגרתו של כל שבט נימנו היחידים "למשפחותם לבית אבותם", כלומר בקבוצות האופייניות לחברה שבטית. סדר היוקרה המתגלה בסדר החניה משקף את סדר לידתם של בני יעקב, עם כמה שינויים (כפי שיתבאר) והרי זה "סדר הבכורה" האופייני למושגיה של חברה